

Kulturní dědictví a paměť industriálního centra (případ textilního Brna)¹

Aleš Vyskočil

Mgr. Aleš Vyskočil, Ph.D.
Akademie věd České republiky, v.v.i.
Historický ústav
Veveří 97
602 00 Brno
Czech republic
e-mail: vyskocil@brno.avcr.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:83-98

Textile industry in Brno: A case study of cultural heritage and the memory of an industrial center

This paper discusses industrial heritage, i.e. the society's relationship with the remnants of defunct industrial infrastructure. We demonstrate the issues involved on the example of Brno, one of the key economic centers of the Czech lands. Brno owes this status to its early industrialization, especially the textile industry which dominated its economic landscape from the late 1700s. Early 1990s saw the total collapse of the industry which resulted, inter alia, in the city's landscape being dotted by abandoned, defunct and derelict industrial buildings and building complexes. Those are now viewed as impediments to city's development and the city is looking for new ways to utilize them. These effort have been somewhat successful, for example in revitalizing a number of brownfields, but a large-scale solutions is still a desideratum. As a result, a number of building with great historical and cultural value have been torn down, including the industrial site of Vlněna, one of the icons of the textile industry in Brno, which was demolished in 2016. A unique opportunity to preserve, transform and revitalize this unique complex of buildings with immense historical value was wasted and thus a significant part of the industrial identity of Brno was irrevocably lost.

Key words: Brno, industrial heritage, city identity, Vlněna, textile industry, conversion, brownfields

Namísto úvodu

V listopadu 2016 skončila půl roku trvající demolice rozsáhlého průmyslového areálu v samém srdci města – části nefunkčního textilního gigantu Vlněna. Areál asi čtyř desítek budov na rozloze 42 000 m² byl v žalostném stavu, již dvacet let se zde nevyrábělo nebo jen ve velmi omezené míře, bezpečnostní riziko se každým rokem neúměrně zvyšovalo. Svérázný genius loci vyhovoval či nevalil jen části umělecké bohémy, která zde měla své ateliéry, drobným živnostníkům, řemeslnickým dílnám nebo řadám brněnských i přespolečných squaterů. Developerská firma vlastníci areál se několik let snažila prosadit demolici a výstavbu supermoderního polyfunkčního komplexu podle ambiciózního architektonického projektu. Po letech ekonomické krize čas uzrál a staré objekty šly k zemi. V tomto kontextu lze říct, že je vše v pořádku a Brno se dostane tolik potřebného dílku na jeho novodobé tváři. Zdá se, že Vlněna nikomu chybět nebude. Ostatně ve stavu, v jakém se nacházela, bylo její zachování, revitalizace a konverze problematické, nákladné a pro případného solitérního soukromého investora nelukrativní.

¹ Studie byla zpracována v rámci řešení projektu excelence GAČR č. P410/12/G113 Výzkumné centrum historické geografie.

Investor svůj postoj shrnul do lakonického konstatování, že je výhodnější starý podnik zdemolovat. „*Jsmo tlačeni poptávkou. Máme zkušenosti, že firmy mají větší zájem hlavně o novostavby.*“² Je to vyjádření očekávané, časté a svým způsobem pochopitelné. Zvolený přístup je totiž časově, finančně i projektově méně náročný. Když však odhlédneme od ryze ekonomicky motivované strategie, kdy je staré, přežité a nefunkční dílem osvětleného a odvážného investora a prozíravého souhlasu na rozhodujících samosprávných místech nahrazeno novým, moderním, dnešním potřebám vstříc vycházejícím funkcím (kanceláře, obchody, parkovací místa apod.), zůstává celá řada otázek a problémových okruhů, které nejsou na první pohled zřejmé a ve veřejném diskurzu dostatečně reflektované. Námitky se celé roky ozývaly, jak už to bývá, ze strany památkářů, architektů, urbanistů, historiků, ale pochopitelně také pamětníků, bývalých letitých zaměstnanců firmy. Nešlo však ve většině o nějaké nostalgické stýskání si nebo názorový konzervatismus upřednostňující staré před novým. Zmizením výjimečného zástupce z řady míst paměti, myslím si, dospěl porevoluční přerod města do bodu, kdy by se společnost měla mnohem intenzivněji zamyslet, zdali by i nadále měla být destrukce obdobných svědků minulosti takto snadná, bez vize, nekoncepční a do značné míry arogantní a bezohledná vůči minulému, přítomnému i budoucímu. Na zbytečné otálení není čas, nevyužívané areály chátrají a demolice pak nakonec často bývá jediným přijatelným řešením pro všechny.

Industriální stopy a jejich dědictví

Otázka vztahu společnosti k industriálním stavbám, ale i k mobiliáři a výrobnímu know-how je v současnosti poměrně frekventované téma. Souvisí s vývojem české společnosti, zejména polistopadovým, který přinesl razantní odklon od preferovaného sekundárního sektoru ekonomiky státu směrem k terciéru a kvartéru. Po industriální éře, která formovala Evropu po 200 let, zůstalo dědictví, se kterým se jednotlivé země snaží nějak vypořádat. Industriální dědictví je dnes považováno za nezpochybnitelnou součást kulturního dědictví světa a je objektem bádání, interpretací i ochrany. Již od 70. let 20. století se v rámci pořádaných mezinárodních konferencí řešila otázka ochrany (záchrany) industriálních stop v krajině. Institucionální základnu a ideovou platformu této společenské aktivity představuje Mezinárodní výbor pro ochranu průmyslového dědictví TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage). Základní ideovou oporu a definici, co označovat za industriální dědictví, světová odborná i laická veřejnost dostala v roce 2003, kdy byla publikována Charta TICCIH jako reakce na stále rychleji mizející svět průmyslových budov a areálů v tradičních industriálních oblastech Evropy a severní Ameriky. Její text se snaží formulovat principy a metody ochrany industriálního dědictví a také strategii, jak k záchraně přistupovat. Jedna z klíčových pasáží hovoří o tom, že: „*Průmyslové dědictví dokládá činnost, jež měla a má hluboké historické důsledky. [...] Průmyslové dědictví představuje společenskou hodnotu, dokládá životy obyčejných lidí a tak prohlubuje potřebné vědomí identity.*“³

Česká republika participuje na aktivitách Mezinárodního výboru, domácí institucionální základnou je Výzkumné centrum průmyslového dědictví, fungující při ČVUT v Praze a ostravské Metodické centrum průmyslového dědictví při Národním památkovém ústavu. Významnou roli sehrávají již více než jedno století také technická muzea v Praze a Brně. Seznamování se s historickým významem a potenciálem technických památek má však mnohem starší tradici, která sahá do 70. a 80. let 20. století a je spojena s monitorovacími

² <http://www.denik.cz/ekonomika/vlnena-investor-zdemoluje-50-budov-postavi-12-novych-20130906-ciah.html>.

³ *Charta průmyslového dědictví TICCIH*. Praha, 2013, nestránkováno.

a evidenčními aktivitami v prostoru ostravské aglomerace (prováděl SÚRPMO Praha, prof. Baše), programem záchran, obnovy a společenského využití památek výroby, vědy a techniky v rámci koncepce památkové péče, aktivitami Sekce ochrany průmyslového dědictví při Národním technickém muzeu, osvětově-vzdělávacími vysokoškolskými programy prof. Zemánkové z brněnské VUT a prof. Hlaváčka a prof. Šenbergera z ČVUT a řadou dalších.⁴ Výstupů pracovišť soustředěných na otázku průmyslového dědictví je celá řada, edičními řadami, konferenčními sborníky a vysokoškolskými skripty počínaje⁵ a elektronickými databázemi, internetovými mapami a památkovými katalogy konče.⁶ K tomu je třeba připočít i stále se množící literaturu monografickou i encyklopedickou,⁷ pořádané interdisciplinární konference a workshopy za účasti odborníků, investorů i zástupců státní správy či samosprávy. Po stránce teoretické, osvětové, evidenční i publikační je problematika, zdá se, v základu podchycena i ventilována. K úspěchu, tedy záchraně, novému využití nebo docílení památkové ochrany objektů je však cesta dlouhá a velmi komplikovaná. Z pozice památkáře na to upozornil ředitel ostravského Metodologického centra doc. Miloš Matěj: „*Přes nesporné úspěchy v jejich ochraně je zde celá řada promarněných šancí, neúspěchů a institucionálních selhání. V posledním jmenovaném případě se jedná zejména o rozpor mezi rozpočtanou hodnotou a neochotou jí přiznat památkovou ochranu, absenci vzájemné provázanosti a konce ochrany průmyslového dědictví formou památkové ochrany (in situ) a muzejních depozitářů (in fondo), nebo obecné problémy prosadit vůli památkové ochrany ze zákona. To může mít mnoho příčin, včetně celkového společenského prostředí.*“⁸

Existují modelové příklady ochrany, zachování a obnovy výrobních celků ve formě muzeí techniky (důlní objekty v Ostravě a Kladně, Stará huť u Adamova, vodní mlýn ve Slupi ad.) i příklady zdařilých konverzí při respektování charakteristických rysů průmyslové architektury i základní struktury objektů (v Brně např. administrativní budova firmy Alstom, bytový objekt bývalé textilky Moravan, přestavba transformační stanice sloužící nyní Archivu města Brna, využití areálu bývalých městských jatek Brněnskými komunikacemi ad.), avšak celkový stav je možno hodnotit jako nepříliš uspokojivý.⁹ V mnoha případech se nepodařilo zachovat klíčové identifikační znaky původní funkce a nelze tak hovořit o zachování průmyslového

⁴ ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Tvořit ve vytvořeném. Nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno, 2003, s. 10-15; MATĚJ, Miloš. Technické a průmyslové památky z pohledu památkové péče. In: *Mapa příběhů. Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno, 2015, s. 5; SÝKORA, Miroslav – MARKOVÁ, Jana a kol. *Hodnocení industriálních staveb*. Praha, 2015, s. I-1-I-2.

⁵ Za poslední dvě dekády bylo publikováno velké množství odborných textů, článků a publikací urbanistického, památkového, historického, topografického i interdisciplinárního charakteru, z nichž zmiňuji pouze výběrově: několikavazková ediční řada pražského Výzkumného centra průmyslového dědictví pod názvem Industriální topografie. Průmyslová architektura a technické stavby (podle jednotlivých krajů) nebo konferenční sborníky pod názvem Industriální stopy; několikavazková ediční řada ostravského centra (např. *Kulturní památky ostravsko-karvinského revíru*. Ostrava, 2009; *Kulturní dědictví Severní dráhy Ferdinandovy*. Ostrava, 2012 ad.); ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Rekonverze starých továren (vysokoškolské skriptum)*. Brno, VUT 1991; BOROVCOVÁ, Alena – BUCHTA, Ladislav – FREIWILLING, Petr et al. *Technical monuments in Norway and the Czech Republic*. Ostrava, 2016.

⁶ <http://vcpd.cvut.cz/>; <http://previous.npu.cz/uop-os/metodicke-centrum-prumysloveho-dedictvi/>; <http://www.industrialnitopografie.cz/>.

⁷ Např. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I-IV*. Praha, 2002-2004.

⁸ MATĚJ, ref. 4, s. 5.

⁹ Přehledy realizací (konverzí) např. ZEMÁNKOVÁ, ref. 4; *Industriální stopy. Architektura konverzí průmyslového dědictví v České republice 2000-2005* (Vestiges of industry. Architectural conversion of industrial heritage in the Czech Republic). Praha 2005; *Stavební kniha 2013. Nový život opuštěných staveb. Průmyslové dědictví*. Praha 2013; *Industriální topografie - architektura konverzí. Česká republika 2005-2015* (Industrial topography - the architecture of conversion. Czech Republic 2005-2015). Praha, 2014; *Brno brownfields 2013*. Brno 2013; *Brno brownfields 2015*. Brno, 2015 a mnohé další.

dědictví, o novém využití či „druhém životě“ objektu. Potřebu ochrany objektů, u nichž není na první pohled patrná architektonická a kunsthistorická výjimečnost a jejichž hodnota tkví v historickém a technickém významu a v typologické výjimečnosti, autenticitě zachovaného prostoru a přítomnosti prvků umožňujících konzervovat komplexní technologický tok,¹⁰ je nutno na různých odborných fórech a prostřednictvím osvětových kampaní a prezentačních aktivit neustále zdůrazňovat, vysvětlovat a obhajovat.¹¹ Tento typ objektů totiž patří mezi nejhroženější, neboť jejich hodnota bývá zpochybňována. Tlak na zvýšenou ochranu relevantních objektů však musí být podložen jejich nezpochybnitelnou a především logickou, systémovou identifikací ze strany památkářů, urbanistů, historiků a techniků.

Na druhou stranu je zřejmé a nepochybné, že se na konkrétní projekt záchran, konverze či transformace musí pohlížet i s ohledem na ekonomické parametry, účelnost a potřeby města, které jsou reflektovány ve strategiích rozvoje a územních plánech. Evoluční převrstvování nefunkčních, přežitých či opuštěných objektů, komplexů a areálů je znakem životaschopných městských organismů, nemělo by však (či dokonce nesmí) být na úkor naprosté devastace kulturního dědictví a devalvace či vytěsnění vlastní identity. V ideálním případě by měla demolicím podléhat běžná (sériová) objektová zástavba, stavby s nízkou kulturní či paměťovou hodnotou nebo celky, jejichž technický stav záchranu neumožňuje. Praxe však ukazuje, že se na hodnotu staveb často ukáže až po jejich asanaci, ke které došlo vinou řady komunikačních, institucionálních i systémových selhání.¹² Poukazování na nesystémové upřednostňování bezvazebních novostaveb se mnohdy mívá účinkem.

Případ Brno – průmyslová tradice

Brno náleží k lokalitám, kde je otázka, resp. možnost záchran průmyslového dědictví všudypřítomná. Je to dáno jeho historií, která je po více než dvě století úzce spojena s průmyslovou (manufakturní) výrobou. Příběh hospodářského vzepětí, které Brnu postupně přirkl status jednoho z nejvýznamnějších průmyslových center českých zemí, monarchie a republiky se odehrál v kulisách historických předměstí, která se však později stala součástí města a dnes jsou nedílnou, i když specifickou součástí vlastního jádra. Brno pochopitelně nebylo jediným místem poznamenaným koncem 18. a v 19. století nebývalým hospodářským ruchem. V Brně byl však nástup průmyslu natolik razantní, překotný a ohromující, že neměl ve své době v celé střední Evropě obdoby. Řeč je především o 1. polovině 19. století, později bylo město ve svém významu přeskočeno Prahou, zčásti i Libercem nebo Plzní, ale přední pozici si udržovalo i nadále, až do současnosti. Během tohoto období se zcela zaplnil prostor kolem vnitřního Brna, propojily se dosud samostatné vsi a postupně vznikla druhá největší aglomerace v českých zemích. Hospodářský rozmach přilákal do města tisíce lidí, čímž vznikla pospolitost tvořená obyvateli různých jazyků, kulturních zvyků, náboženského vyznání, jejíž kvas dal vzniknout příměstské vrstvě se zcela specifickou mentalitou.

¹⁰ Typologická hodnota. Hodnota kontinuity technologického toku a autenticita a teorie posledního pracovního dne patří k základní hodnotové struktuře technických a průmyslových památek dle metodiky ostravského Metodického centra.

¹¹ Jednou z příkladných aktivit je např. Brněnský architektonický manuál, který ve formě naučných tras prezentuje odborníkům i zájemcům o brněnskou architekturu 1. poloviny 20. století objekty mající historickou i kunsthistorickou hodnotu. Jednou z tras průvodce je industriální okruh posvitavskou průmyslovou zónou. Publikace je dostupná online na <http://www.bam.brno.cz/>.

¹² Ztracené industriální hodnoty komentuje např. publikace FRAGNER, Benjamin – ZIKMUND, Jan. *Co jsme si zbořili. Bilance mizějící průmyslové éry – deset let*. Praha, 2009.

Kolem původního města v hradbách se současně zformovala čtyři průmyslová ohniska – Staré Brno, Lidická ulice, oblast Křenové, Trnité a Dornychu, a především Cejl, včetně jeho zábrdovické části. Původně byly továrny situovány do poměrně omezené stávající zástavby, s prudkým rozvojem výroby, zejména prostorově náročných strojů, se podniky přesouvaly do míst vzdálenějších od centra, aby se zde mohly plnohodnotně rozvíjet. Od poloviny 19. století se souvislá průmyslová zóna začala vytvářet podél toku Svitavy od Obřan přes Zábrdovice až po Komárov. Byl zde dostatek volného místa k expanzi, vodní toky a dostupné dopravní spojení. V posvitavské zóně se průmysl dynamicky rozvíjel až do konce druhé světové války a vytvořil jádro výrobně-technického území města. Během 19. století se město zcela zřetelně diferencovalo na reprezentativní obytnou severozápadní část a jihovýchodní průmyslový prostor s nižší kvalitou bydlení. Toto rozložení do značné míry přetrvávalo až dodnes.

Příběh průmyslového Brna se začal psát v polovině 18. století. Habsburská monarchie přišla ve válkách s Pruskem o převážnou většinu Slezska, své nejvyspělejší oblasti. Státu nezbylo než nalézt nová hospodářská centra a obnovit skomírající ekonomiku. A jednu z hlavních rolí mělo sehrát Brno. Tehdy o něm lze hovořit jako o ekonomickém středisku lokálního (zemského) významu s tradiční výrobně-obchodní strukturou, ovládanou cechovními společenstvími. Hospodářská úroveň odpovídala stavu, v jakém se nacházela monarchie, podvázaná válečnými konflikty a hladomory, jejíž ekonomiku navíc omezovala změť přežitých norem, práv a zvyklostí a opatření bránících volnějšímu podnikání. V povzbuzení stagnujícího obchodu a výroby sehrály klíčovou roli manufakturní úřad a z iniciativy státu vzniknuvší akciová Půjčovní banka. Obě instituce se ujaly podpory podnikání. Poskytovaly úvěry, dovážely suroviny, hledaly odbytiště pro výrobky (např. armádu) a získávaly pro svoji vizi zahraniční odborníky, především z Rakouského Nizozemí (pozdější Belgie), Severního Porýní a Pruského Slezska. Výsledky jejich činnosti se projeví zejména v enormně podporovaném vlnářství. V roce 1763 začala ve městě fungovat první soukenická manufaktura spojená především se jménem Johanna Leopolda Köfflera (doposud se v žádném jiném místě monarchie nepodařilo ve větší míře manufakturní výrobu úspěšně rozjet a provozovat). Jen stěží proto bylo možno předvídat, že se tímto činem nastartoval industrializační proces, který byl snad poněkud nadneseně srovnáván s dynamickým vývojem průmyslu v anglickém Manchesteru – textilním pupku světa –, a že se položil základ k vybudování výrobního odvětví, které v poměrně krátké době proslaví Brno po celém světě a učiní z něj první tovární město monarchie a nositele technického pokroku.

Souběžně s pionýrským manufakturním podnikáním rozvoj ekonomiky podpořilo vydání tolerančního patentu, který přilákal do města odborníky nekatolického vyznání a garantoval jim stejná práva jako většinovým katolíkům, a zrušení nevolnictví, které obyvatelstvo uvolnilo z připoutání k panství a umožnilo mu cestovat za prací. Úspěch první soukenické manufaktury podnítl zájem dalších průmyslových průkopníků. Již na přelomu 18. a 19. století lze o Brnu mluvit jako o významném centru vlnářské manufakturní výroby ve středoevropské oblasti. Ruční práci pozvolna nahrazovaly stroje, jejichž zavádění přinášelo zdejší podnikatelům mnohá historická prvenství v rámci monarchie, stejně tomu bylo i v případě využití parního pohonu namísto tradičního vodního či zvířecího. Do roku 1815 vzniklo v předměstském prostoru 31 vlnářských manufaktur, řízených téměř výhradně cizinci majícími zkušenosti a dostupný kapitál. Provozy zaměstnávaly přes deset tisíc lidí z Brna i okolí, textilní výrobou se tak zabýval téměř každý. Jako přidružené odvětví se nesměle začíná rozvíjet strojírenství. Jeho rozvoj souvisel se zaváděním nových a výkonnějších strojů do textilní výroby, bez nichž by nebylo možné čelit zahraniční konkurenci.

Klíčový moment pro další rozvoj průmyslu představuje napojení města na železniční systém v roce 1838, a to bylo v našich zemích vůbec poprvé. Postupem času se Brno stalo důležitým železničním uzlem se všemi výhodami i neduhy, které tento systém přináší. Během druhé poloviny 19. století přešel brněnský průmysl k tovární velkovýrobě. Z Brna se stalo skutečné tovární město. Se svými patnácti tisíci dělníků se řadilo k sídlům s největší koncentrací proletariátu na Moravě a ve Slezsku. Dominantní postavení ve struktuře výroby měl textilní průmysl. Ze čtyř desítek továren, které se nacházely ve městě v polovině 19. století, tvořily tři čtvrtiny textilky, o zbytek se rovným dílem podělil průmysl strojírenský, kožedělný a potravinářský. Do počátku 20. století se skladba průmyslové výroby proměnila, prosadila se další odvětví (elektroprůmysl, chemický a stavební průmysl), jiná naopak ustupovala ze své slávy (kožedělnictví). Většina pracovních postupů se mechanizovala. Geometrickou řadou narůstalo využití parního pohonu strojů. Textilní průmysl dosáhl kulminačního bodu v roce 1870. Od té doby se datuje stálý pokles, odrážející celkovou situaci odvětví, ztrácejícího postupně na významu. Přesto ještě počátkem 20. století z více než tří stovek prosperujících továren bylo 70 vlnářských. Druhým nejvýznamnějším oborem se stalo strojírenství, mající naopak velký potenciál. Ten se naplno projevil v meziválečné éře, kdy se strojírenství a kovozpracující průmysl, především díky založení Československé zbrojovky, do budoucna největšího zaměstnavatele ve městě, stal nejvýkonnějším průmyslovým odvětvím na území města Brna. Následovaly tradiční textilní obory a s odstupem průmysl stavební, oděvní a obuvní nebo potravinářský. Slibně se rozvíjející ekonomiku podlomila světová hospodářská krize, která již beztak ochabující textilní průmysl nenávratně poškodila.

Velké škody na brněnském průmyslu napáchalo období protektorátu, kdy byla řada firem zlikvidována, u velké části se pak výrobní program transformoval ve prospěch zbrojního průmyslu. Jako hospodářské centrum země se Brno stalo ke konci války terčem několika náletů, během nichž byla čtvrtina průmyslových závodů zničena nebo silně poškozena a další třetina vykazovala škody menšího rozsahu. Mnohým firmám se i díky tomu po skončení války výrobu nepodařilo obnovit. Z hlediska vlastnické kontinuity byla válečná léta likvidační pro židovské majitele továren, kteří zejména v textilním odvětví dominovali. Tato početně nevelká, ale svým vlivem a kapitálem významná letitá součást brněnské společnosti fakticky přestala existovat. Následný proces znárodnování vyřadil ze hry i zbývající průmyslovou elitu, českou i německou. V případě druhé jmenované došlo naordinovaným odsunem z republiky k nevratnému zprůtrhání vazeb na prostředí, které – v případě Brna zcela nepopíratelně – vděčilo za svůj rozkvět právě jí. Pokračující zahlazování minulosti se promítlo změnou názvů a výrobních programů většiny velkých podniků s dlouholetou tradicí, slučováním dříve samostatných podniků i jejich nuceným zánikem. V Brně byl posílen význam těžkého, zejména strojírenského průmyslu, který se na celkové produkci i počtu zaměstnanců podílel dvěma třetinami. Podoba brněnského průmyslu se radikálně proměnila znovu po roce 1989, kdy v důsledku restrukturalizace a privatizace se jednotlivé obří podniky rozpadly. Řada provozů okamžitě zmizela, další dodnes zápasí o svou budoucnost. Největší úpadek postihl koncem 20. století textilky, ale nevyhnul se ani jiným odvětvím. Průmyslové odvětví, které Brno povýšilo na velkoměsto, dnes nemá prakticky žádný význam. Nyní se v Brně zabývá vlnářskou výrobou už jen podnik Nová Mosilana v Černovicích, který je od roku 1994 v rukou italského národního podniku Marzotto Group, a pobočka bývalého národního podniku Mitop Mimoň na Zábrdovické ulici, specializující

se na výrobu netkaných textílií. Po dynamickém, urbanizačním odvětví zůstaly jen výrobně fragmentované komplexy a mrtvé zóny.¹³

Případ Brno – současnost

Vysoká koncentrace výroby do míst blízko centra se v Brně jako problematická jevila již v 1. polovině 20. století; v tomto ohledu představuje kritický prostor zejména posvitavská průmyslová zóna. Samospráva má enormní zájem, aby se část výrobního území přesunula na periferii a stávající území prošla revitalizačním procesem směrem k polyfunkčnímu charakteru využití. Vedení města podnítló řadu revitalizačních aktivit, o jiné se postarali jednotliví vlastníci nemovitostí. Nejsložitější situace však panuje v případě neaktivních, opuštěných a mnohdy ekologicky i ekonomicky mimořádně zatížených areálů, kterých v souvislosti se socioekonomickými změnami v 90. letech na mapě Brna citelně přibýlo. Tzv. brownfields však netvoří pouze průmyslové areály, ale také nevyužívané zemědělské a důlní plochy, vylidněné obytné prvky apod. Analýza výrobních míst na území města z roku 2003 ukázala, že plnou třetinu evidované plochy je možno označit jako brownfields. V roce 2014 bylo na území města evidováno 128 lokalit o rozloze 378 ha v různé fázi rozpracovanosti.

¹⁴ Regenerace a revitalizace těchto prostor se jeví stále více jako prvořadý úkol pro obnovu kvality městského prostoru. Brownfields zároveň představují mimořádnou výzvu, často jsou to lokality s velkým rozvojovým potenciálem.¹⁵ V zásadě záleží na dialogu zainteresovaných stran – investora, architekta, koordinátora – jak k regeneraci přistoupí, zdali kontextuálně, s ohledem na tradici a identitu, či čistě utilitaristicky s ohledem na ekonomické trendy, návratnost investice či okamžitou infrastrukturní poptávku. Oba koncepty jsou možné, avšak pouze osvědčený, ohleduplný a profesionální přístup zajistí zvýšení kvality městského prostoru.

Pochopitelně není možné resuscitovat neopakovatelnou atmosféru a zvláštní přitažlivost průmyslové periferie 19. i 20. století, kde bylo možné vnímat kontrast mezi staršími barokními přízemními nebo patrovými domky, mohutnými, „kasárenskými“ pavlačovými domy, strohým tvaroslovím továrních hal, novodobými paláci úspěšné podnikatelské elity s oázami zeleně, dělnickými výčepy, svěbytným světem domovních dvorů, relikty zemědělských usedlostí a vodními toky dnes již zatrubněnými. Předměstí se mezitím vyvíjela, jednotlivé časové vrstvy zástavby se překrývaly, mnohé z toho, co dělalo město průmyslovým sídlem, zmizelo nebo mizí. Mnoho objektů zchátralo a jsou dnes nevítaným pozůstatkem jedné důležité epochy v dějinách města. Avšak dát smysl opuštěným budovám, areálům a průmyslovým zónám – propojit minulost s přítomností a budoucností – zajistí místu paměťovou kontinuitu a obyvatelům nezbytné povědomí, hrdost a respekt k dílu předků.

¹³ VYSKOČIL, Aleš. *Brno. Průmyslové město*. Brno, 2014, s. 5-14.

¹⁴ DRKOŠOVÁ, Marcela. Stav a proměna bývalých výrobních areálů na území města Brna z pohledu urbanisty. In: *Mapa příběhů. Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno, 2015, s. 12, 14, 19-20 (dvě mapy se zanesením příkladů konverze výrobních území).

¹⁵ Evidence brownfields, resp. pravidelně aktualizovaná mapa problematických zón je dostupná na městské webové aplikaci (<http://www.brno.cz/podnikatel-investor/investicni-prilezitosti/brownfields/>). V tištěné podobě byly vydány dvě brožury pod názvem Brno brownfields 2013 a 2015 (online dostupné na stránkách magistrátu) s vybranými příklady revitalizovaných prostor.

Tři příklady modelových brněnských revitalizací

Bytový a kancelářský dům Moravan (původně továrna na výrobu kobereců)

Konverze textilky sestávající ze dvou etážovek (první postavena 1879, druhá z 30. let 20. století), která ztratila svoji původní funkci po kolapsu průmyslu v 90. letech. Neudržovaná, ale stavebně intaktní stavba se železobetonovou konstrukcí byla kompletně revitalizována v polyfunkční objekt s 32 byty, 9 jednoprostorovými ložnicemi a dvěma bezbariérovými. Obytnou plochu doplňují přízemní komerčně-kancelářské prostory. Citlivá konverze z roku 2004 respektovala původní stavební charakter a přiznala řadu autentických industriálních prvků, včetně železobetonových konstrukcí stropů v bytových interiérech. Rekonstrukce, pro univerzalitu velkoprostoru jen zdánlivě snadná, je považována za příklad úspěšného investorsko-architektonického dialogu bez přítomnosti památkové ochrany, zároveň se jedná o první přestavbu výrobního objektu v ČR, která slouží loftovému bydlení.¹⁶

Archiv města Brna (původně transformační stanice)

V tomto případě se jedná o městský projekt realizovaný v roce 2005, během něhož byl pro novou funkci uzpůsoben původní komplex pro transformaci elektrického proudu přiváděného do města z oslavanské elektrárny (postaven 1913), v mezidobí využívaný jako skladové prostory. I v tomto případě se jedná o respektující revitalizaci objektů bez památkové ochrany, které exteriérem odkazují na původní využití.¹⁷

Galerie Vaňkovka a galerie soudobého umění (strojírna firmy Friedrich Wannieck)

Doposud jediným příkladem revitalizovaného strojírenského brownfieldu ve městě, ale také na Moravě, je přestavba a konverze tzv. Wannieckovy strojírny¹⁸ v atraktivní lokalitě nedaleko centra, v prostoru mezi oběma hlavními městskými nádražími (autobusovým a vlakovým). Z původní pětice památkově chráněných objektů byla pro nové využití ponechána pouze strojírna (dnes galerie) a administrativní budova. Torzo jádrovny a fasáda slévárny byly zakomponovány do novostavby nákupní galerie. Ačkoliv je přestavba a konverze Vaňkovky označována za diskutabilní (pragmatický kompromis mezi zachováním industriálních objektů a ekonomickou výnosností projektu), realizace zcela nepochybně vzkřísila problémové území a stala se jedním z nejživějších míst ve městě.¹⁹

Až do současnosti je v Brně evidováno v rámci brownfields 72 lokalit, které prošly určitou formou revitalizace, ať již směrem ke kulturnímu, obytnému, maloobchodnímu nebo odlišnému výrobnímu využití. Eviduje se však i několik příkladů asanovaných objektů s nespornou industriální hodnotou. A nově k nim přibyl komplex Vlněny, což je možno označit za promarněnou a z hodnotového hlediska nenahraditelnou revitalizační příležitost.

¹⁶ Industriální stopy..., ref. 9, s. 132-136; http://rrajm.data.quonia.cz/brownfieldy/publikace/2010_bf_publikace_euregio.pdf.

¹⁷ <http://www.archiv.brno.cz/index.php?nav01=1734&nav02=1736>; http://data.rrajm.quonia.cz/brownfieldy/publikace/2007_bf_publikace.pdf.

¹⁸ Továrna založena v roce 1864. Zprvu se specializovala na výrobu pro cukrovarnický průmysl. Výrobní portfolio se později rozšířilo o produkci kotlů, vah a následně parních turbín. Výroba stagnovala od poloviny 20. století a v roce 1988 byla ukončena.

¹⁹ Industriální stopy..., ref. 9, s. 118-123; http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/Podnikatel/Brownfields_2013_CZ.pdf.

Případ Vlněna – na cestě k ikoně

Brněnský textilní průmysl byl ve 2. polovině 20. století spojen se dvěma národními podniky – Vlněnou a Mosilanou. Obě obří společnosti sestávaly z několika podřízených závodů, které byly rozloženy po celém Československu, resp. Čechách a Moravě. V Brně sídlily centrály a zároveň klíčové závody obou národních podniků, jiné části se nacházely např. v tak vzdálených lokalitách, jakými byly Liberec, Žamberk nebo Ústí nad Orlicí. Časté reorganizace výrobního a objektového portfolia se ustálily na přelomu 50. a 60. let. Vlněna měla od roku 1963 šestici závodů: 01 – Brno (ulice Přízova), 02 – Brno (Tkalcovská), 03 – Brněnec, 04 – Svitávka, 05 – Bystré, 06 – Brno (kovozávod Dornych). Specializovala se primárně na výrobu vlněných látek, v závodě 02 se vedle tkanin vyráběly tapisérie a pleteniny a závod 06 byl určen pro výrobu tlakových barvicích aparátů a jiných zařízení.²⁰

Srdcem národního podniku byl závod 01 na Přízově ulici, v jehož areálu také sídlilo vedení společnosti. A právě tato průmyslová zóna se v obecném povědomí stala synonymem názvu gigantického podniku, po desetiletí zaměstnávajícího tisíce osob a jednou z ikon průmyslového rozmachu města. Vytvoření a struktura národního podniku byla spleť podobně jako historie jednotlivých firem, na jejichž základech vznikl. Když se 1. prosince 1949 poprvé objevil název *n. p. Vlněna, přádelny a tkalcovny, Brno*, slučoval jen ve městě velmi úspěšné meziválečné firmy Weiss & Hanak, Paul Neumark, Brüder Stiassni, s letitou tradicí výroby. Pro dokreslení významu a pozice této zóny v průmyslové historii města je nezbytný stručný exkurz.

Soubor textilních továren (závod 01) na bývalém předměstí Křenová, sevřený na sebe kolmými ulicemi Mlýnská, Přízova a Dornych a z východní strany ohraničený tokem říčky Ponávky vykryštalizoval z manufaktur konce 18. století. Uzavřený a od okolí zřetelně odlišitelný prostor má tudíž mimořádně dlouhou a zároveň kontinuální výrobní tradici. Líhni zdejšího průmyslu se stala Mlýnská ulice. Po krachu Köffillerova podnikání jeho přádelnu na č. 18–22 převzal Johann Christian Biegmann. Biegmann tovární oprávnění získal v roce 1791, přádelnu adaptoval na výrobu jemného sukna a kolem přelomu letopočtu se mu dařilo natolik, že zaměstnával na tři tisíce dělníků a jeho podnik byl v Brně největší. Koncem 30. let 19. století Biegmannovy objekty zakoupil Johann Bochner. K mimořádnému rozkvětu přivedli firmu jeho synové Theodor a Edmund (druhý jmenovaný se navíc společně s dalšími průmyslníky a obchodníky věnoval v té době populárnímu a velmi rentabilnímu cukrovarnictví). Úspěchy v podnikání rodině umožnily původní objekty zmodernizovat a areál rozšířit o řadu dalších objektů (obytný i výrobní), podél nichž byla v polovině 19. století proponována ulice Přízova. Severozápadní základ budoucího textilního gigantu Vlněna byl tímto položen. V polovině 80. let vše odkupují bratři Nathan a Josef Stiassni. Svoji firmu založili již v roce 1867, a ta díky zájmu o levné pánské látky nebyvale rychle rostla. Obytný palác proměnili na správně-administrativní budovu a rozšířili tovární komplex o řadu dalších budov. Dařilo se jim i v éře první republiky, stali se dokonce brněnskou textilní jedničkou, zaměstnávající bezmála patnáct set dělníků. Do svého podniku investovali až do roku 1938, kdy byli nuceni pro svůj židovský původ opustit Československo.

Součástí národního podniku Vlněna se stala řada továren nacházející se na ulici Dornych a při křížení s Přízovou, v jižní části zóny. Na provozy firmy Brüder Stiassni navazovala továrna Paula Neumarka. Podnikat začal v roce 1881. Objekty převzal po belgickém textilním podnikateli Aristidu Doretovi a nově vybudoval továrnu na apretaci vlněných látek. Neumark se soustředil na výrobu těžkých anglických suken, kterou doplnil o módní vlněné zboží. Vedení

²⁰ RYŠKOVÁ, Michaela – MERTOVIČ, Petra. *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava, 2014, s. 78-79, 87-88.

podniku bylo podobně progresivní jako u sousední firmy. V počtu zaměstnanců mu na konci první republiky patřilo šesté místo, firmu nezlomil ani velký požár továrny v roce 1930. Původní objekty na Přízově ulici byly v roce 1908 sloučeny s odkoupenou továrnou na Dornychu 27. Areály samostatných továren byly v první polovině 20. let 20. století propojeny výstavbou na sebe navazujících vícepodlažních budov, čímž se etablovala jihozápadní strana podniku Vlněna. Vlnářská výroba se v továrním komplexu udržela i po druhé světové válce, přestože byly provozy, podobně jako ty sousední firmy Stiassných, těžce poškozeny. Na Dornychu 27 se jako první usadil Karl Andreas Biegmann, bratr zmiňovaného Johanna Christiana. Koncem 20. let jeho provoz odkoupil Franz Pöck a po něm Moritz Redlich. Tovární výrobě vlněných látek se věnoval až do roku 1872, kdy svůj podnik prodal a nadále se věnoval pouze obchodu a podnikání v cukrovarnictví. Od Moritze Redlicha továrnu na Dornychu získal Salomon Schönfeld a od jeho potomků Paul Neumark.

Posledním závodem, který inkorporovala Vlněna, byla továrna na Mlýnské 24. Původně se jednalo o strojírnou, kterou sem roku 1843 z Jablonce nad Nisou přenesl anglický mechanik Thomas Bracegirdle. Společně s Luzovou strojírnou na Olomoucké ulici (pozdější světoznámá První brněnská strojírna) byla svého času považována za nejlépe vybavený strojírenský podnik v českých zemích. Bracegirdle se zaměřoval výhradně na výrobu textilních strojů. V roce 1872 přistoupil na fúzi s Luzovou strojírnou, kam byl soustředěn veškerý strojový park. Po ukončení strojírenské výroby nový majitel Moritz Elias Schwarz objekt adaptoval na výrobu vlněného zboží a na výrobu a obchod s přízí. Svou etablovanou textilní továrnu spojil v roce 1896 s podnikem Moritz Beran's Söhne v Akciovou společnost pro vlnářský průmysl s hlavním závodem v Zábřdovicích. Ve 30. letech se firma stala součástí podniku bratrů Stiassných.²¹

Po druhé světové válce byla na všechny provozy uvalena národní správa a úsilí původních majitelů, resp. jejich potomků o navrácení majetku definitivně utnulý únorové události roku 1948. V roce 1949 se konstituoval národní podnik Vlněna, jehož produkce po útlumu v letech 1945-1948 znovu vystoupala na předválečný objem. Jeho roční výrobní kapacita byla 2 011 000 m tkanin, 1 000 tun mykaných vlněných přízí a 260 tun česaných vln. Vyráběly se zde vlněné mykané šatovky, pánské česané, mykané a kombinované látky na obleky, dámské pláště a stejnokroje, které vyjma domácího trhu mířily primárně do zemí socialistického východního bloku, své odběratele si však našly i na silně konkurenčních západních trzích. Budovy sloužily jako výrobní objekty až do roku 1997. Následně byly nemovitosti rozprodány, včetně vybavení, a areál začal chátrat. V menší míře se vlnářská výroba udržela do roku 2008, kdy byla odstavena poslední výrobní linka soukromé firmy Vlnako.

Areál Vlněny byl nejen novodobým ikonickým souborem textilních továren a prostorem s nezaměnitelným geniem loci v těsné blízkosti vlastního jádra města, ale také koncentrací jednotlivých fází brněnské industriální architektury, stavebně-technologických postupů a proměnlivých výrobních programů jednotlivých provozů. Zakladatel nejstarších podniků – Johann Christian Biegmann – patřil k pionýrům vlnářské výroby a společně s dalšími tvořil druhou generaci textilních podnikatelů navazujících na pilotní Köffillerův provoz. Jeho podnik byl založen na poměrně volné, málo zastavěné ploše, což umožnilo velkorysejší půdorysnou realizaci křídel seskupených kolem nepravidelného nádvoří (Mlýnská 18-22). Toto půdorysné schéma respektoval areál ještě v 60. letech 19. století a zčásti ještě na sklonku tohoto století. Podobně tomu bylo i v případě manufaktury Karla Andrease Biegmanna. Oba rozlehlé areály ohraničily budoucí komplex ze severní a jižní strany a zformovaly jeho základní půdorysný

²¹ VYSKOČIL, ref. 13, s. 51-54.

rámec. Již samotné založení je do značné míry výjimečné, jelikož v Brně, s výjimkou monumentální Offermannovy textilky (zbořené v 50. letech 20. století), byly pro výrobní objekty využívány zpravidla starší domy v uliční zástavbě, které byly pro potřeby výroby adaptovány nebo asanovány a na jejich místech vystavěny nové. Výstavba se však odehrávala v omezených parcelních areálech. Vznikaly tak, i po celé 19. století, typické úzké a podlouhlé areály se správním budovou v uliční čáře a výrobními objekty v hloubi parcely uspořádanými zpravidla po jejím obvodu. Tehdejší podobu Biegmannovských manufaktur neznáme, ale dochovaná zachycení obdobných podniků naznačují zpravidla dvoupodlažní budovy se sedlovou, valbovou či mansardovou střechou.

Během 1. poloviny 19. století došlo k proměně původních manufakturních provozů v továrny. Nástup mechanizace a parního pohonu, který nahradil doposud dominantní vodní sílu, a mohutnější výroba si vyžádaly nový přístup k uspořádání jednotlivých provozů. Objevují se typologicky odlišné výrobní objekty a stávající budovy přestávají kapacitně dostačovat. Východiskem se stávají univerzální vícepodlažní stavby (etážovky) s jednoduchou, avšak důmyslnou konstrukcí se systémem odvětrávání a prosvětlení. Typickým stavebním prvkem je zděný skelet a dřevěná vnitřní konstrukce. Pravidelně se opakující požáry přinutily konstruktéry k postupnému nahrazení dřevěných prvků stabilnějšími litinovými a později ocelovými. Kombinace litinových sloupů a dřevěných stropů z poloviny 19. století se dochovala v objektech staré přádelny a staré tkalcovny firmy bratrů Stiassných. Dřevěné trámové stropy a dřevěné sloupy jsou zastoupeny u řady objektů všech tří původních firem.

Od přelomu 19. a 20. století se začaly v průmyslovém stavitelství uplatňovat monolitické železobetonové skelety s pláštěm odlehčeným v čistých liniích výrazným zastoupením prosklených ploch a někdy opatřené charakteristickými věžemi vodojemů. U firmy bratrů Stiassných byl železobetonový skelet uplatněn u stavby prodejního skladu z roku 1910, který v uliční frontě propojoval Bochnerův palác s novou přádelnou z roku 1904, u apretovny ve stejném roce a dále v budově nové šestipodlažní tkalcovny, postavené rovněž uvnitř areálu v letech 1914-1916. Železobetonová konstrukce byla využita jako vložka do zděného pláště také u zmiňované nové přádelny na Přízově 1, kterou v roce 1927 poničil požár, čímž došlo k zajímavému kontrastu starých a nových forem. Do 1. podlaží byly mezi litinové konstrukce vloženy železobetonové sloupy, které podpíraly železobetonové konstrukce 2. a 3. podlaží. Nejvyšší podlaží bylo projektováno tak, aby se obešlo bez podpěr a byla tak docílena maximální využitelnost prostoru v kombinaci s lehkostí, kterou podlaží dodávalo prosvětlení okenním systémem.

Mnohem razantněji však do vizuální podoby prostoru zasáhl projekt z 20. let, kdy byl postupně realizován monumentální komplex dvou tkalcoven a přádelny na mykanou přízi s vodojemem (považovanou tehdy za jednu z nejmodernějších ve střední Evropě), který pro firmu Paula Neumarka připravila brněnská pobočka projektové kanceláře Ed. Ads & Co. Projekt vymodeloval celé jižní a jihozápadní křídlo průmyslové zóny a zaplnil uliční prostor na sebe kolmých ulic Přízovy a Dorných. Koncept se musel vypořádat i s tokem svrateckého náhonu, který areál firmy rozděloval na dvě části. Řešením bylo založení obvodových stěn na překladech. Snad s ideovým přispěním architekta Bruno Bauera bylo vytvořeno zcela nové jednolitě průčelí orientované k centru města, které až do současnosti reprezentovalo obraz moderní, kultivované a invenční industriální architektury.

Vzhledem k tomu, že se v podnikatelském komplexu Vlněny postupně vytvořily textilní firmy s uceleným výrobním cyklem (od třídění vlny až po finální, upravenou tkaninu), dochovala se zde kompletní typologie výrobních objektů, hlavními halovými provozy počínaje

a přízemními objekty pro realizaci speciálních úkonů – praní, barvení, apretaci a sušení konče. Postupné zahuštění prostoru vícepodlažními stavbami znesnadňovalo výrobní komunikaci, jako praktické řešení se ukázalo propojení jednotlivých provozů spojovacími, někdy i vrstvenými mosty. Industriální zástavba tak získala další z řady charakteristických rysů. Ve 2. polovině 19. století obohatily výrazový soubor průmyslových staveb objekty zakončené šedovými střechami s pilovým průřezem, které zajišťovaly dostatečné osvětlení vnitřních prostor.²²

Až do 60. let 19. století byla zcela běžná objektová kombinace výrobních hal a správních a rezidenčních budov, resp. paláců (vil) majitelů. V případě Vlněny zastupuje tento dobový přístup palác vystavěný pro bratry Theodora a Edmunda Bochnery na Přízově 3 v letech 1864-1867 podle návrhu předního brněnského stavitele a architekta Josefa Arnolda. Nejedná se o solitérní stavbu v rámci výrobního komplexu, nýbrž o rozsáhlý uliční dvoupodlažní historizující dům s reprezentativní fasádou přímo začleněný mezi tovární budovy. Palác je považovaný za jednu z prvních novorenesančních staveb v Brně a jeho výstavba je spjata s obdobím první fáze výstavby brněnské okružní třídy.²³ Úzké sepětí honosných obytných a strohých výrobních objektů, které se později již neopakovalo, je svébytným, ale nikoliv běžným výrazem industriální výstavby 19. století. Je dokladem silné pozice konkrétního závodu, podnikatelského úspěchu majitele i jeho dlouhodobé, úzké a nespekulativní vazby k areálu. Průmyslové čtvrti paláci získávaly na výstavnosti, zároveň se tak vytvářel velmi specifický a poměrně bizarní svět jednoduchých účelových etážovek, přízemních staveb, souboru komínů, znečištěných a zkrocených vodních toků a hájemství novodobé městské elity.

Ve 2. polovině 19. století a zejména v půlstoletí následujícím se spojení špičkových architektů a stavitelů s úspěšnou vrstvou průmyslových podnikatelů odrazilo v realizacích jedinečných vil, z nichž nejznámější je vila Tugendhat (zapsána na Seznam světového kulturního dědictví UNESCO), ale k nimž se řadí také neméně originální a výstavní vily Alfreda Stiassného a Waltera Neumarka, majitelů prvorepublikových textilních impérií, z nichž Vlněna vzešla. Vila Stiassni (tzv. vládní vila) i Neumarkova vila byly postaveny v luxusní vilové Masarykovy čtvrti (ulice Hroznová 14 a Vinařská 38), v atraktivní obytné zóně na hony vzdálené továrním provozům. Autorem obou staveb byl brněnský rodák, přední a dnes mimořádně ceněný prvorepublikový architekt Ernst Wiesner, který pro obě rodiny ve 20. a 30. letech realizoval i dílčí úpravy a obnovy některých továrních budov.²⁴ Angažmá předních architektů na meziválečné výstavbě Brna, které obnášelo podíl na projektech utilitárních výroben i obytných objektů, se destrukcí průmyslových staveb ztrácí a znehodnocuje se tak kontextuální povědomí o propojení kapitálu a vizí na prvorepublikovém urbanismu města.

Tovární zástavba Vlněny vytvářela souvislý celek, v němž však až do demoličního výměru zůstala patrná trojice dříve samostatných firem. Areál tvořily typologicky různorodé budovy, od nejstarších zděných po dominantní železobetonové skeletové konstrukce. Za tradičně nejhodnotnější část areálu byl vždy považován neorenesanční Bochnerův palác díky své nezpochybnitelné architektonické hodnotě. Jedinečným byl však tento areál především jako celek, jako zakonzervovaný příklad jednotlivých časových vrstev industrializace a jako doklad zahuštěného, svébytného a jasně definovatelného průmyslového prostoru s nezaměnitelným geniem loci. Z památkářského aspektu pak zastoupení uceleného výrobního programu splňuje

²² Kulturní dědictví..., ref. 5, s. 144, 147-148, 151, 167-173; <http://www.fa.vutbr.cz/home/zemankova/textil/01.htm>. K architektuře a dobovým přístupům např. ŠTĚPÁNEK, Otakar. *Architektura průmyslových staveb*. Praha, 1949.

²³ ZATLOUKAL, Pavel. *Brněnská architektura 1815-1915*. Průvodce. Brno, 2006, s. 51.

²⁴ K Ernstu Wiesnerovi a jeho realizacím např. <http://www.bam.brno.cz/>.

ceněnou kontinuitu technologického toku (výroby), který dává výrobě provozní logiku a tím zvyšuje celkovou památkovou hodnotu objektu.

Případ Vlněna – realita

Souběžně s ukončením činnosti porevolučního nástupce Vlněny v polovině 90. let byl proveden výzkum a vyhodnocen stav jednotlivých budov. Již tehdy bylo konstatováno, že Neumarkovy pěti- a šestipodlažní železobetonové budovy z 20. let, tedy ona nejmodernější a nejhodnotnější výrobní část celého komplexu, jsou vlivem nepříliš vhodných konstrukčních propojení budov, jejich dynamického zatížení a poválečné rekonstrukce na pokraji životnosti, a že jsou nezbytné konstrukční úpravy. Statika budov byla negativně ovlivněna také nadměrnou dopravou po ulici Dornych, jedné z klíčových tranzitních městských komunikací.²⁵ Minimální investice do provozů během existence národního podniku se pochopitelně projeví i na neblahém stavu ostatních, mnohdy o více než půlstoletí starších objektů. Nezáměr státu, resp. města investovat do průmyslové zóny měl vícero příčin, k těm nejzávažnějším patří preferování rozvoje strojírenství na úkor textilního průmyslu i záměry na soustředění brněnských textilních závodů do jednoho prostoru a v té souvislosti plánovanou destrukci Vlněny.²⁶ Tyto vize ze 2. poloviny 40. let však nikdy nedošly naplnění (s výjimkou pozdější realizace textilního kombinátu Nová Mosilana v Černovicích) a všechny znárodněné textilní provozy až do 60. let pracovaly tzv. na dluh a těžily z objektového a zčásti i strojového vybavení předválečných soukromých firem. Následně masivní investice do strojů i staveb se v případě Vlněny omezily pouze na obměnu strojového parku. Příležitost s komplexem něco udělat, zdá se, vyprchala již před čtvrtstoletím, kdy však ochrana průmyslového dědictví ještě nebyla frekventovaným a módním tématem, jak je tomu dnes.

Již od 90. let se jako nejskloňovanější řešení objevovala demolice. Záměr využít budovy po vzoru západních realizací jako loftové bydlení ztroskotalo pro svou finanční náročnost.²⁷ Vlněna se zařadila mezi problematické zóny města, k desítkám novodobých brownfields. Přitáhnout pozornost širší odborné i laické veřejnosti k Vlněně se nepodařilo i přes celou řadu seriálových kulturních aktivit i propagaci místa coby sídla drobných živnostenských provozů, řemeslnických dílen a ateliérů, které naznačovaly multifunkční potenciál místa v atraktivní lokalitě. Snaha o záchranu cenného souboru staveb nenašla i přes žádosti památkářů směrem k ministerstvu kultury odezvu a žádný z objektů nebyl zařazen na seznam kulturních nemovitých památek. Zprvu myslitelná kombinace vícera konceptů využití alespoň části areálu narážela na pasivitu města, komplikovanou vlastnickou strukturu i hlasy volající po celkovém převrstvení.

Nyní je zřejmé, že jediným objektem, který nepodlehla demolici, je Bochnerův palác. Investor s ním ve svém projektu počítá, stejně jako s továrním komínem (jako vyhlídkou?), na paláci zůstane jako odkaz k nedávné minulosti emblém firmy Vlněna. Dle dostupné vizualizace je však tvarosloví Bochnerova paláce již na první pohled v kolizi se zbytkem architektonického konceptu, plánovaný komplex navíc příliš nekomunikuje s okolní zástavbou. Na druhou stranu je potřeba přiznat, že i ta se velmi rychle mění směrem k novodobým, poněkud sterilním formám architektury. Nesporně pozitivní na celé věci je plánované otevření prostoru občanům

²⁵ Vyhodnocování prováděné Ateliérem rekonstrukcí památek při Fakultě architektury VUT pod vedením Heleny Zemánkové bylo zčásti publikováno ve formě Databáze průmyslového dědictví Moravy (online na <http://www.fa.vutbr.cz/home/zemankova/textil/01.htm>).

²⁶ Kulturní dědictví..., ref. 5, s. 153.

²⁷ K fenoménu loftového bydlení a jeho brněnskému potenciálu např. ŠTĀSTNÁ, Viola. *Zhodnocení možností konverze průmyslových objektů na bytové účely*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, 2014.

a revitalizace ekologicky zatíženého místa, která se odehraje v několika fázích (harmonogram hovoří o 10 až 12 letech), během nichž bude prostor osazen polyfunkčními budovami, kancelářskými prostory (orientovanými zejména na manažery a odborníky na informační technologie každoročně generovanými brněnskými vysokými školami), dále bytovými domy a rozsáhlým podzemním parkovištěm s více než 1000 místy. Revitalizováno bude také kontaminované koryto říčky Ponávky. Vzhledem k lokalizaci blízko centra se developer musí řídit určitými pravidly (např. výškovou hladinou budov), v úvaze je i požadavek památkářů, aby nevznikly budovy rovných stěn, ale plastičtější působící objekty.²⁸

Identita města

Ochrana kulturního dědictví má mnoho rovin a jednou z nich je zachování identity města (místa). Průmyslová minulost je v Brně stále přítomná, i když její vizuální síla slábne, podobně jako kolektivní paměť. Brno by si na uchování jedné ze svých identit – průmyslové a dělnické – nepochybně mělo dát záležet, neboť je pro pochopení velkoměstské struktury nezbytná. Záchrana symbolů a tradice posiluje integritu a sebeidentifikaci města a uchovává jeho nezaměnitelnost navenek. Brno se dnes profiluje jako univerzitní a technologické centrum, bylo by však chybné rezignovat na jeden z jeho odcházejících rysů. Již jednou v moderní éře bylo připraveno o dvě klíčové identity – multikulturalitu a multietnicitu. Během 2. poloviny 20. století byl upozaděn obraz města, jež bylo do roku 1945 největší a nevlivnější německou městskou enklávou v českých zemích se silným podílem židovského a protestantského živlu, silným nikoliv snad co do početnosti, nýbrž svou tradicí a pozicí v rámci městské společnosti. A stejně jako z paměti města zmizela česko-německo-židovská koexistence, není dnes běžným Brňanům znám rozhodující podíl německých elit na vývoji sídla. Tragické a nešťastné události druhé světové války a let následujících tuto bezesporu obohacující a letitou diverzitu vymazaly. A restaurování vybledlých identit je mnohdy nemožné, vždy však obtížné a zdlouhavé.

Závěr

Po více než dvě stě let ovlivňovala industrializace prostor českých zemí. Mnohá z dnešních měst a velkoměst vděčí za svůj rozvoj průmyslové výrobě. Jedním z nich je Brno, pro nějž klíčový vývojový faktor představoval textilní průmysl. Po roce 1989 došlo k rychlému a nevratnému úpadku toho odvětví, po němž zůstala řada dnes poškozených a nefunkčních areálů. Podobně jako i v jiných městech se Brno potýká s problémem, jak se s tímto industriálním dědictvím vypořádat. Většina z opuštěných výrobních komplexů představuje ekonomické a ekologické riziko a omezuje město v dalším rozvoji. Existuje vícero přístupů k brownfields a je v zájmu města, aby revitalizace problémových zón přinesla pozitivní řešení. Většina problémových území našla (nebo hledá) novou funkci. Z hlediska identity města a uchování industriálního dědictví je nanejvýš vhodné, aby u některých z areálů byla v rámci revitalizace respektována jeho autenticita a tím zachována kontinuita s minulostí. Jednou z nenávratně ztracených příležitostí byla neuskutečněná konverze textilního gigantu Vlněna, resp. jeho závodu 01. Ten představoval nejen jeden ze signifikantních symbolů a ikon brněnské textilní výroby, ale zároveň byl jako celek jasně definovatelný, s nezaměnitelným geniem loci, mimořádnou historickou hodnotou,

²⁸ http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/ted-laka-bezdomovce-v-budoucnu-ma-slouzit-manazerum-bouranivlneny-zacne-letos-20160523.html;
<http://www.munimedia.cz/prispevek/vlnena-i-pres-vyhruzky-stale-stoji-o-vikendu-ozila-mestskym-festivalem-7647/#sthash.3XvP5AVz.dpuf>.

početným objektovým fundusem, reprezentujúcim jednotlivé časové vrstvy i proměny stavební typologie a dohromady tvořícím památkově ceněnou kontinuitu technologického toku.

Seznam pramenů a literatury (References)

Literatura (Bibliography)

- BOROVCOVÁ, Alena – BUCHTA, Ladislav – FREIWILLING, Petr et al. (2016). *Technical monuments in Norway and the Czech Republic*. Ostrava, 2016.
- Brno brownfields 2013*. Brno, 2013.
- Brno brownfields 2015*. Brno, 2015.
- DRKOŠOVÁ, Marcela (2015). Stav a proměna bývalých výrobních areálů na území města Brna z pohledu urbanisty. In: *Mapa příběhů. Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno, 2015.
- FRAGNER, Benjamin – ZIKMUND, Jan (2009). *Co jsme si zbořili. Bilance mizející průmyslové éry – deset let*. Praha, 2009.
- Charta průmyslového dědictví TICCIH*. Praha, 2013.
- Industriální stopy. Architektura konverzí průmyslového dědictví v České republice 2000-2005* (Vestiges of industry. Architectural conversion of industrial heritage in the Czech Republic). Praha, 2005.
- Industriální topografie. Průmyslová architektura a technické stavby*. Praha, 2011-2014.
- Industriální topografie - architektura konverzí. Česká republika 2005-2015* (Industrial topography - the architecture of conversion. Czech Republic 2005-2015). Praha, 2014.
- Kulturní dědictví Severní dráhy Ferdinandovy*. Ostrava, 2012.
- Kulturní památky ostravsko-karvinského revíru*. Ostrava, 2009.
- MATEJ, Miloš (2015). Technické a průmyslové památky z pohledu památkové péče. In: *Mapa příběhů. Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno, 2015.
- RYŠKOVÁ, Michaela – MERTO VÁ, Petra (2014). *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava, 2014.
- Stavební kniha 2013. Nový život opuštěných staveb. Průmyslové dědictví*. Praha, 2013.
- SÝKORA, Miroslav – MARKOVÁ, Jana a kol. (2015). *Hodnocení industriálních staveb*. Praha, 2015.
- ŠTASTNÁ, Viola (2014). *Zhodnocení možností konverze průmyslových objektů na bytové účely*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, 2014.
- ŠTĚPÁNEK, Otakar (1949). *Architektura průmyslových staveb*. Praha, 1949.
- Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I-IV*. Praha, 2002-2004.
- VYSKOČIL, Aleš (2014) *Brno. Průmyslové město*. Brno, 2014.
- ZATLOUKAL, Pavel (2006). *Brněnská architektura 1815-1915. Průvodce*. Brno, 2006.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena (1991). *Rekonverze starých továren (vysokoškolské skriptum)*. Brno, VUT, 1991.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena (2003). *Tvořit ve vytvořeném. Nové funkční využívání volných objektů*. Brno, 2003.

Internetové zdroje (Internet sources)

<http://www.archiv.brno.cz/index.php>
<http://www.bam.brno.cz>
<http://www.brno.cz>
<http://www.denik.cz>
<http://www.fa.vutbr.cz/home/zemankova/textil/01.htm>
[http://www.industrialnitopografie.cz/.](http://www.industrialnitopografie.cz/)
<http://www.munimedia.cz>
<http://www.npu.cz>
<http://www.rrajm.cz/>
<http://vcpd.cvut.cz/>